

OP WEG NAAR DE SCHAAK-TOP

Een onderzoek naar sociale determinanten van het prestatievermogen van jonge schakers

Universiteit van Amsterdam
Faculteit der Psychologie
Vakgroep Ontwikkelingspsychologie
Doctoraalscriptie
Karel van Delft
Studienummer 8502587
Supervisie: Dr. Ad Dudink
Mei, 1992

Inhoudsopgave

- Inhoudsopgave	blz 1
- Voorwoord	blz 2
- Samenvatting	blz 3
- Hoofdstuk 1: Inleiding	blz 4
- Hoofdstuk 2: De Polgar-zusters	blz 6
- Hoofdstuk 3: Joshua Waitzkin	blz 15
- Hoofdstuk 4: Talent-ontwikkeling bij topsporters	blz 24
- Hoofdstuk 5: Diverse overwegingen bij talent-ontwikkeling	blz 26
- Hoofdstuk 6: Slotbeschouwing	blz 29
- Geraadpleegde literatuur	blz 31

Voorwoord

Deze scriptie is het laatste onderdeel van mijn doctoraalstudie psychologie aan de Universiteit van Amsterdam. Tegelijkertijd is het een van de eerste stapjes die ik zet op een nog niet erg ontgonnen terrein. Schaken kan mogelijk een belangrijke bijdrage leveren aan een veelzijdige ontwikkeling van kinderen. Het spreekt voor zich dat een gerichte en doordachte benadering van de schaaktraining dan geboden is. Ik hoop met deze scriptie hier een bijdrage aan geleverd te hebben.

Mijn dank gaat uit naar Ad Dudink die deze scriptie heeft willen begeleiden en naar al die kinderen met wie ik de afgelopen jaren heb mogen trainen. Hun enthousiasme is voor mij een grote stimulans geweest bij het schrijven van deze scriptie.

Apeldoorn, mei 1992, Karel van Delft

Samenvatting

De vraag die deze scriptie inluit, is of het met een gerichte aanpak mogelijk is normaal begaafde kinderen te stimuleren tot het behalen van grote successen op schaakgebied. Prestatievermogen wordt daarbij opgevat als het produkt van een drietal factoren, te weten potentieel, verkregen mogelijkheden tot ontwikkeling en motivatie. Beargumenteerd wordt dat ervaringskennis hier even belangrijk is als meer theoretisch gefundeerde inzichten. Een aantal aspecten van erfelijke aanleg wordt genoemd en vervolgens wordt vooral ingegaan op de verkregen mogelijkheden tot ontwikkeling ('sociale determinanten'). Hiertoe wordt een tweetal biografieën geraadpleegd van succesvolle jeugdschakers, namelijk de Polgar-zusjes en Joshua Waitzkin. Op basis van deze biografieën wordt een inventarisatie en categorisatie gemaakt van factoren die men zou kunnen kenmerken als 'sociale determinanten' en die wellicht ook in andere omstandigheden hun uitwerking niet zouden missen. In een volgend hoofdstuk wordt verslag gedaan van onderzoek van van Rossum naar de loopbaan van topsporters en factoren die daarop van invloed zijn geweest. De slotbevindingen van dit rapport vertonen de nodige overeenkomsten met wat uit de biografieën kan worden geconcludeerd. Een hoofdstuk is ook gewijd aan overwegingen die diverse auteurs te berde hebben gebracht inzake kwesties van talent-ontwikkeling. Deze overwegingen zijn niet direkt op empirisch onderzoek gebaseerd, maar niettemin de moeite van het overdenken en nader onderzoek waard. In een afsluitend hoofdstuk wordt gereflecteerd op wat in het voorgaande naar voren is gekomen. Geconcludeerd wordt dat sociale determinanten kennelijk een grote invloed uitoefenen op het prestatievermogen van jonge schakers en dat het mogelijk blijkt richting te geven aan de ontwikkeling van dit prestatievermogen, dat aldus aanzienlijk vergroot lijkt te kunnen worden. Het welzijn van kinderen en het bevredigen van hun interesses hoeven daarbij allerm minst in het geding te zijn (integendeel) en het lijkt niet te gewaagd te suggereren dat het ontwikkelingspotentieel van kinderen aldus groter kan blijken te zijn dan veelal verondersteld wordt.

H.1 - Inleiding

Bobby Fischer, Judith Polgar, Nigel Short, Jan Timman, Garry Kasparov: kampioenen, grote schaaktalenten! Maar hoe zit het met doorsnee kinderen, kunnen zij ook kampioenen worden? Oftewel: is het met een gerichte aanpak mogelijk normaal begaafde kinderen te stimuleren tot grote prestaties op schaakgebied?

De vraag of kinderen sowieso kampioen zouden moeten worden, of het zin heeft hen tot prestaties aan te zetten, wordt hier niet besproken. Deze vraag is deels normatief (wat is de zin van succes, wat acht men belangrijk in het leven?), deels speculatief (er zou een meerwaarde in schuil kunnen gaan: intellectuele en culturele ontplooiing, transfereffekten naar andere leerdomeinen, vergroot zelfbewustzijn, meer maatschappelijk aanzien). Op deze plaats wordt er van uitgegaan dat er redenen te bedenken zijn, waarom een ouder of verzorger het verantwoord kan achten z'n kind of pupil te stimuleren om een schaakcarrière te beginnen.

De vraag is dan aan de orde of het reëel is succes te verwachten en zo ja, hoe zo'n carrière richting en vorm te geven. Daarbij ligt het voor de hand te inventariseren welke informatie beschikbaar is, zowel vanuit de praktijk als vanuit wetenschappelijk onderzoek en theorievorming.

Prof. Jan Elshout definieert prestaties ('hoe goed iemand feitelijk is') als een functie van 1) potentieel, 2) verkregen mogelijkheden zich te bekwamen en 3) motivatie in heden en verleden (1990). Dit betekent dat prestatievermogen niet als iets absoluuts (je hebt het of je hebt het niet) opgevat mag worden, maar dat het een resultante van (mogelijk traceerbare en beïnvloedbare) factoren is. De drie-deling van Elshout wordt hier overgenomen. Daarbij zullen we ons in deze scriptie vooral bezighouden met de sociale determinanten van het ontwikkelen van prestatievermogen.

Enkele opmerkingen over de factor 'potentieel' zijn echter op hun plaats. Zoals zowel Elshout (1990) alsook Gruber (Sternberg, 1986) stellen, is het nog maar de vraag in hoeverre veronderstelde begaafdheid niet vooral een kwestie is van veel trainen ('Sitzfleisch and passion'). Ook Feldman (1980, p.13) verwijst naar de invloed van culturele condities op de ontwikkeling en Tannenbaum (Sternberg, 1986) stelt dat begaafdheid de resultante is van een vijftal 'facilitators': intellect, speciale vaardigheden, niet-intellectuele persoonskenmerken, een uitdagende omgeving en gunstige omstandigheden. Gruber memoreert het feit dat veel Russische joden excelleren op schaakgebied en dat dit samenhangt met een sub-cultuur die gekenmerkt wordt door vroege 'exposure', aanmoediging en bovenal het erg serieus nemen van het spel. Gruber noemt verder (en dit is een indicatie voor de grote invloed van sociale determinanten op het prestatievermogen) het voorbeeld van de leraar Robert Cotter uit Indianapolis die in 1983 na een aantal jaren hard trainen een team van uitsluitend zwarte leerlingen basisschool-kampioen van de V.S. wist te maken. Gruber citeert daarbij één van de kinderen: 'it was the only sport here'. Kohnstamm (Van Eeden, 1990) stelt echter dat een belangrijk deel van de intelligentie en aan intelligentie gerelateerde eigenschappen, zoals geheugenwerking en visueel herkennen van patronen, erfelijk is. Hij merkt daarbij op dat een deel van de variatie die je bij een groep mensen aantreft, echter aan omgevingsinvloeden toegeschreven kan worden. Deze kwesties zijn wellicht met elkaar te rijmen door de veronderstelling dat hoewel

mensen wellicht qua dispositie-potentieel verschillen ze over zo'n groot (nauwelijks aangesproken) ontwikkelingspotentieel beschikken, dat eventuele verschillen door een gerichte training overwonnen kunnen worden. Hierbij moet bovendien worden opgemerkt dat het kennelijk moeilijk is om prestatievermogen en talent/aanleg anders dan conceptueel te onderscheiden.

Het is een grove gemeenplaats als we konstateren dat geen mens hetzelfde is en onder dezelfde sociale omstandigheden opgroeit. Tegelijkertijd duidt deze opmerking wel op een reëel probleem als we bijvoorbeeld aan de hand van de biografie van fameuze schakers linea recta een succesformule zouden willen afleiden.

Voor wat praktijkervaringen betreft, lijkt het zinvol om op basis van biografieën van de 'Polgar-zusters' en Joshua Waitzkin te proberen tot een inventarisatie te komen van factoren die mogelijk een rol hebben gespeeld als 'sleutel tot succes' in hun loopbaan als succesvolle schakers.

De legitimering hiervan is dat daar waar bepaalde opvattingen en werkwijzen kennelijk tot resultaten leiden (er is succes geboekt!), er sprake is van 'ervaringskennis' waaraan uit het oogpunt van nadere theorievorming en praktische toepassingsmogelijkheden niet zonder meer voorbij gegaan mag worden. Of om Prof. Donald T. Campbell (Yin, 1984, p. 7) aan te halen: "More and more I have come to the conclusion that the core of the scientific method is not experimentation per se, but rather the strategy connoted by the phrase 'plausible rival hypothesis'. This strategy may start its puzzle-solving with 'evidence' or it may start with 'hypothesis'. Rather than presenting this hypothesis or evidence in the context-independent manner of positivistic 'confirmation' (or even of post-positivistic 'corroboration'), it is presented instead in extended networks of implications that (while never complete) are nonetheless crucial to its scientific evaluation".

Vanuit wetenschappelijk onderzoek zijn een aantal factoren bekend die een rol kunnen spelen bij de ontwikkeling van prestatievermogen. Het onderzoek van van Rossum (hoofdstuk 4) heeft hier ook betrekking op. Zoals vermeld zullen we ons vooral concentreren op de invloed van sociale determinanten. De drie factoren van Elshout interacteren echter en hoewel ons perspectief dat van de invloed van sociale determinanten is komen ook regelmatig hiermee verbonden facetten van potentieel en motivatie aan de orde. Op literatuur hierover wordt verder niet ingegaan. Diverse relevante vragen die samenhangen met motivatie, zelf-concept en gedrag ('self-efficacy') worden besproken door Koomen en Hoorens (de Vries, van der Pligt, 1991) in een bijdrage aan de bundel 'Cognitieve sociale psychologie'. Voorts geven Thierry en Koopman-Iwema een overzicht van de stand van zaken m.b.t. motivatie-onderzoek (1984) en geeft Martens (1990) een praktische vertaling van diverse inzichten naar de sportpraktijk. Hij legt hierbij ten aanzien van het motiveren van jonge sporters tot prestaties de nadruk op een tweetal factoren: plezier en een positief zelfbeeld.

Vooralsnog betreft deze scriptie een (zeker) onvolledige inventarisatie, waarbij het bovendien niet goed mogelijk lijkt het gewicht van de factoren definitief te bepalen. De redenen hiervoor zijn voor de hand liggend: de factoren interacteren en verschillen mogelijk per individu en ontwikkelingsfase qua waarde. Bovendien is empirisch onderzoek niet altijd voorhanden. In hoofdstuk 5 zullen overwegingen van onder andere Blitz en Von

Ardenne worden aangehaald, die danwel niet direkt op empirisch onderzoek gebaseerd zijn, maar niettemin de moeite van het overdenken en nader onderzoek waard zijn. Immers, waar men empirisch onderzoek moet ontberen, is men in de praktijk aangewezzen op een rationele probleem-analyse waarbij men z'n toevlucht dient te nemen tot plausible overwegingen en experimentatie in de praktijk. Voor een aantal nuttige suggesties voor schakers om een dergelijke experimentatie vorm te geven, wordt hierbij verwezen naar het boek 'Schachpsychologie' van Munzert (1989).

In een afsluitend hoofdstuk zal worden gereflecteerd op wat in de voorgaande hoofdstukken naar voren is gekomen. Op voorhand wordt echter om voormelde reden al verondersteld dat het onmogelijk is te komen tot een 'succes-model', een toverformule waarbij slechts wat aan de relatieve verhouding van de ingrediënten gesleuteld hoeft te worden, om vervolgens op Obelixiaanse wijze het kind in de toverpot te dompelen teneinde er een kampioen uit te halen. Wél lijkt het haalbaar te streven naar een inventarisatie van belangrijke aandachtspunten die, met kennis van zaken en in samenspraak met de betrokken jeugdschaker toegepast, op basis van rationele gronden leidraad kunnen vormen voor een trainingsprogramma dat een gerede kans op succes biedt.

Trainingsprogramma's voor jonge schakers zijn in de literatuur overigens schaars. Onder auspiciën van de Koninklijke Nederlandse Schaakbond is een schaakcursus voor jeugdige schakers verschenen die vergezeld gaat van een didactische handleiding (Brunia/v.Wijgerden, 1988) en door onder andere de schrijver van deze scriptie is een documentatie-map geschreven die deels op praktijkervaringen en deels op (sport-)psychologische inzichten gebaseerd, jonge spelers en hun coaches handreikingen biedt om tot een efficiënte en op optimale ontplooiing gerichte trainingsopbouw te komen (v.Delft, Jonker, Limbach, Tjiam, 1992).

H.2 - De Polgar-zusters

Wie zich afvraagt in hoeverre kampioenen 'maakbaar' zijn, kan niet om de Polgar-zusters, of liever gezegd vader Laszlo Polgar heen. Onder de titel "De Polgar-zusters; of: de creatie van drie schaakgenieën heeft de journalist Ed van Eeden (1990) een biografie geschreven over de drie Hongaarse 'fenomenen'. Voor dit boek heeft Van Eeden gebruik gemaakt van tal van interviews die in diverse schaaktijdschriften zijn verschenen, een in 1989 in het Hongaars verschenen boekje met gesprekken met Polgar onder de titel Nevelj Zsenit! ('leidt genieën op') en een interview dat hij zelf met de Polgarfamilie heeft gehad (zie Elsevier, 13 jan. 1990). In dit hoofdstuk wordt de strekking van het boek in grote lijnen weergegeven, inclusief een interview dat Van Eeden met de ontwikkelingspsycholoog Prof. G.A. Kohnstamm heeft gehad. Het hoofdstuk wordt besloten met een aantal kanttekeningen van Prof. A.D. de Groot die hij heeft verwoord in een drietal columns in het tijdschrift Didaktief (1990).

Om direkt aan te geven waartoe de schaakopvoeding van Polgar heeft geleid, volgen hier enige 'harde cijfers': Judith behaalde op 12-jarige leeftijd de op die leeftijd nog nooit vertoonde rating van 2555 en werd op 14-jarige leeftijd de jongste grootmeester allertijden, Zsafia won op 14-jarige leeftijd een toernooi voor tal van grootmeesters en behaalde daarbij een zogeheten 'toernooi prestatie rating' van 2879 (alleen Fisher scoorde ooit hoger) en Zsuzsa wist zich op 22-jarige leeftijd grootmeester. Overigens doet de gemiddelde grootmeester er ruwweg ook zo'n 17 jaar over om de titel te behalen (Forbes, 1992).

In 1965 ontmoet Laszlo Polgar in Boedapest Klara Alberger. Beide zijn van joodse afkomst en op dat moment negentien jaar oud. Klara studeert aan de Universiteit van Boedapest talen en Laszlo studeert naast een baan als lasser in de avonduren psychologie, pedagogiek en esperanto. Kenmerkend voor hem is z'n tomeloze inzet, hij werkt zo'n vijftien uur per dag, en hij wordt niet moe zijn idealen m.b.t. opvoeding uit te dragen. Keer op keer houdt hij Klara voor dat op scholen talent wordt verspild door versnippering van concentratie. In 1967 trouwen ze en gaan ze wonen in Boedapest. Veel discussies worden besteed aan de mogelijkheid van betere opvoedingsmogelijkheden. Daarbij zijn ze in het bijzonder geïnteresseerd in informatie over wonderkinderen en de jeugd van genieën. Uiteindelijk besluit het echtpaar een opvoedingsexperiment te doen met hun eigen kinderen. In 1969 wordt hun oudste dochter Zsuzsa geboren, in 1974 Zsafia en in 1976 Judith. Hun project van intensieve begeleiding krijgt allengs vastere vormen en vanaf 1981 wordt de opvoeding van hun dochters zelfs een volledige dagtaak.

De basis voor de opvoeding van de Polgar-zusters is de gedachte dat talent geen erfelijke eigenschap is, maar aan ieder kind meegebracht kan worden. Polgar verwijst naar het feit dat 30% van de Nobelprijswinnaars en de helft van de wereldkampioenen schaken joden zijn. Hij verklaart dit uit het feit dat de joodse opvoeding gericht is op het stimuleren van leerprestaties. Door voortdurend onderwijs worden taalontwikkeling en geheugen gestimuleerd en went het kind al vroeg aan hersenarbeid. Daarnaast heeft 2000 jaar jodenvervolgung geleid tot een indirecte stimu-

lus: het feit dat je op je meest gehaaste vlucht alleen maar kennis mee kunt nemen, schiep een sociaal klimaat waarin grote waarde wordt gehecht aan het ontwikkelen van intellectuele vermogens.

Polgar gaat zelfs zover dat hij stelt dat genen in kwesties van talent van generlei betekenis zijn. Hij meent dat een genie niets anders is dan het produkt van hard werken en gunstige sociale omstandigheden. Dus kan iedereen genie worden op willekeurig welk terrein: wat nodig is, kan door training bereikt worden.

Een voorwaarde daarbij is dat kinderen al op jonge leeftijd beginnen met hun training. Polgar stelt dat de mens een veel te klein gedeelte van zijn hersenen actief gebruikt en dat vroege stimulering daar positieve verandering in kan brengen. Polgar heeft zich hierbij laten inspireren door de behaviorist Watson die stelde dat hij van een willekeurig gezond en normaal kind alles kon maken wat hem voor ogen stond. Ook kan hij zich volledig vinden in het gedachtengoed van de franse filosoof Helvétius (1715-'71) die stelde dat de mogelijkheid tot het oplossen van elk menselijk probleem in de opvoeding ligt.

Kinderen hebben een enorme bron van energie die beter benut moet worden dan in de samenleving gebeurt. Opvoeders kunnen kinderen veel zwaarder belasten, mits dat gebeurt in harmonie met hun gezondheid en ontwikkelingspotentieel, en ze kunnen hen al vroeg wennen aan hard werken. Vooral het belang van de eerste zes jaar kan hierbij niet onderschat worden. Een kind dat in staat is om binnen enkele jaren een enorme intellectuele prestatie te verrichten als het leren van een moedertaal, kan ook op andere terreinen tot grote prestaties komen.

Door de bestudering van de levens van genieën als bijvoorbeeld Mozart ontdekte Polgar dat elk van deze mensen zich al op jonge leeftijd gespecialiseerd had, daarbij terzijde gestaan door een gedreven ouder of leraar. Van vitaal belang daarbij acht hij discipline, niet alleen als middel om het kind aan het werk te houden, maar vooral ook als basis voor de onontbeerlijke zelfbeheersing en wilskracht die nodig zijn voor het behalen van succes. Hierbij is het nodig dat het kind voortdurend actief gestimuleerd wordt, geprezen wordt bij goede resultaten en ertoe wordt aanzet om van daaruit verder te gaan. Alleen door van zijn bezigheden te houden, kan een kind tot buitengewone prestaties komen, en daarom is de liefde voor de te verwerven vaardigheden het eerste doel van een goede opvoeding. Voor dit doel acht Polgar het bestaande schoolstelsel totaal ongeschikt. Hij stelt dat het gangbare schoolstelsel kinderen zich laat vervelen, talent onbenut laat en het toelaat dat begaafde kinderen door de groep en de docent wreed behandeld worden. Polgar wijst er daarbij op dat onderbelasting schadelijker is voor een kind dan optimale belasting van aanwezige mogelijkheden. Omdat het niveau van de lessen nu eenmaal is afgestemd op dat van de middelmaat, wordt het leren saai voor de goede leerlingen, die allesbehalve gestimuleerd worden om te presteren.

Polgar bepleit een systeem waarin kinderen telkens het bereikbare doel van hun werk voor ogen staat, en waarin ze zodanig belast worden, dat ze dat ervaren als een actieve ontspanning. Hierbij moet het verwerven van informatie en het oplossen van opgaven in de vorm van een spel worden gebracht, waardoor een spelelement in het werk wordt ingebouwd en een werkelement in het spel van het

kind. Als de intensiteit en de leertijd nauw gerelateerd worden aan de leeftijd van het kind in kwestie, kan het onderwijs stapsgewijs en succesgericht worden aangepakt. Volgens Polgar maakt deze vorm van 'intensieve opvoeding' het kind bewust van zijn eigen kennis, en levert daardoor zelfvertrouwen en eigen initiatief op. Door de snelheid waarmee het merkbaar voortgang boekt, krijgt het kind steeds meer plezier in zijn werk en ontwikkelt het een positieve houding t.o.v. de leerstof.

Essentieel is dat vroegtijdig een specialisatierichting is gekozen en dat daaraan wordt vastgehouden. Het kind verleert het leren dan niet en is in staat om ook op andere gebieden snel en gestructureerd kennis te verwerven. Polgar noemt dit het 'transfer-principe'. Deze benadering vereist een actieve rol van de ouders. Polgar meent dat zij moreel ook verplicht zijn offers te brengen voor hun kinderen, maar dat dit de moeite waard is omdat het hun kinderen de mogelijkheid biedt tot optimale zelfrealisering en een zo groot mogelijk geluk te komen.

Van Eeden merkt op dat Polgar slechts heeft willen aantonen dat het volgens zijn methode mogelijk is genieën te maken. Hij bepleit echter geenzins dat zijn opvoedingsmethode overal standaard ingevoerd wordt. Hij wil slechts aantonen dat zijn methode een legitieme manier is om de maatschappij aan hoogwaardige specialisten te helpen.

Het schaakspel (een sport, wetenschap, kunst en spel inéén) is daarbij de lakmoesproef voor zijn ideeën geworden. Het spel vereist creatieve en intellectuele capaciteiten en de resultaten ervan zijn objectief vast te stellen. Immers, het niveau van een speler kan over een aantal gespeelde partijen worden uitgedrukt in een sterktecijfer, de zogeheten rating.

Binnen het experiment op lange termijn heeft Polgar een kleiner experiment uitgevoerd om te bewijzen dat kinderen bestand zijn tegen zware en langdurige belasting. Hij schreef zijn dochters in 1985 in voor de jaarlijkse snelschaakmarathon in Dresden. De zusters waren toen resp. 15, 9 en 7 jaar oud. Tijdens dit 24-uurs toernooi werden per speler honderd partijen gespeeld met beperkte bedenktijd. Er waren drie korte pauzes van 20 minuten tussendoor. Een verzwarende factor was dat de meisjes tevoren 16 uur in de trein hadden gezeten. Het was de meisjes toegestaan zich terug te trekken uit het toernooi als de slaap of de spanning hen teveel zou worden. Geen van de meisjes maakte hier van gebruik. Ondanks de deelname van een aantal (groot)meesters won Zsuzsa (evenals het jaar daarvoor overigens!) het toernooi met 91,5 % van het maximaal aantal haalbare punten en scoorden Zsafia 66 % en Judit 68,5 %. Hierbij werd bovendien tijdens de tweede helft van de partijen beter gepresteerd dan de eerste helft. De conclusie van Polgar bij dit experiment luidde dat kinderen beter te belasten zijn dan volwassenen, en dat de duur van intense aandacht vergroot kan worden als er een bereikbaar einddoel in zicht is.

Overigens kent de geschiedenis van het schaakspel meerdere 'wonderkinderen'. Evenals bij muziek of wiskunde, waar ook wonderkinderen worden aangetroffen, kent het schaken een hoge abstractiegraad, waardoor leeftijd of ervaring kennelijk een ondergeschikte rol spelen, en waardoor talent zich vroegtijdig kan openbaren. Voorbeelden: de latere wereldkampioen Capablanca was met z'n 12e Cubaans kampioen en Reshevsky gaf op achtjarige

leeftijd in een matrozenpakje in Amerika en Europa simultaans, waarmee hij in het onderhoud van zijn familie voorzag. Reshevsky heeft overigens jarenlang tot de wereldtop behoort. Ook de huidige wereldkampioen Kasparov deed al op jonge leeftijd van zich spreken. Judit Polgar behaalde op 12-jarige leeftijd al de internationaal meester-titel. Daarmee werd ze de jongste internationaal meester aller tijden. Ter vergelijking: Short was zestien, Kasparov vijftien en Fisher veertien. Onlangs is ze zelfs de jongste grootmeester aller tijden geworden, een maand vroeger dan Bobby Fisher!

Toen Laszlo Polgar met zijn experiment begon, had hij het probleem dat zijn kinderen meisjes waren. En van meisjes werd algemeen aangenomen dat schaken voor hen slechts tot op beperkte hoogte weggelegd was. Dat dit denken algemeen is ingeburgerd, blijkt ook uit het feit dat er speciale vrouwenkampioenschappen worden georganiseerd, en er speciale vrouwentitels en een vrouwen-wereldkampioenschap bestaan.

De Polgar-zusters weigeren overigens doorgaans in dergelijke vrouwentoernooien uit te komen. Ze menen niet voor mannen onder te hoeven doen, menen zelfs dat het schadelijk voor hun ontwikkeling zou kunnen zijn, en ze zien dan ook geen reden aan dergelijke toernooien deel te nemen. Dat vrouwen over het algemeen minder presteren op schaakgebied acht Polgar het gevolg van een socialiseringsproces.

Direkt nadat Zsuzsa had leren praten, begon de intensieve begeleiding. Ze ging naar een Russische kleuterschool en leerde al vroeg Russisch en Duits. Thuis onderwees haar vader haar in wiskunde. Toen zij drieënhalf jaar oud was, besloot Laszlo haar te leren schaken. Kenmerkend voor zijn aanpak was dat hij de kennis geduldig, systematisch en in een gestaag oplopende moeilijkheidsgraad onderwees. Van vitaal belang daarbij was dat Zsuzsa daarbij zelf ontdekkingen deed, en zo plezier hield in het leerproces. Daarbij werd elke dag gespeeld en werd elke vooruitgang met een groot enthousiasme begroet, omdat bewondering als belangrijke stimulans werd opgevat. Successen bleven niet uit, want Zsuzsa wist al op vierjarige leeftijd de finale van het Boedapester Jeugdkampioenschap voor kinderen tot 12 jaar met een 100% score op haar naam te brengen.

Om de aandacht van het kind niet teveel te versnipperen, besloten haar ouders het wiskunde onderwijs grotendeels te laten voor wat het was en de nadruk op schaken te leggen. Hiertoe werd een aparte studeerkamer ingericht. Omdat het financieel en praktisch niet haalbaar bleek de andere kinderen in bijvoorbeeld muziek of wiskunde te bekwamen, werd besloten dat ook zij gingen schaken. Met zorg koos vader Polgar wedstrijden uit voor z'n dochters die noch te licht noch te zwaar waren: de resultaten moesten tot zowel een stimulans als een uitdaging leiden.

De buitenwereld reageerde uiterst negatief op het experiment: kleine meisjes horen met poppen te spelen en niet te schaken. Toen de Zsuzsa de leerplichtige leeftijd bereikte besloten de Polgars hun dochter thuis zelf les te geven. De autoriteiten lagen behoorlijk dwars, maar uiteindelijk werd toestemming gegeven op voorwaarde dat jaarlijks aan examens deelgenomen zou worden. Omdat Polgar ook voor dit onderwijs een soortgelijke intensieve leer methode hanteert, houden de meisjes tijd genoeg

over om te schaken. Dat het onderwijs niet onder de aanpak te leiden heeft, moge onder andere blijken dat de oudste dochter op 5-jarige leeftijd al alle wiskunde voor de middelbare school achter de rug had en na verloop van tijd acht talen sprak. Polgar heeft een uitgebreide schaakbibliotheek aangelegd en zijn dochters al vroeg leren omgaan met dit documentatiecentrum. Al voor hun tiende jaar waren zij hem alledrie te sterk. Hij treedt nu meer op als manager en huurt regelmatig trainers in. Daarbij wordt sterk de nadruk gelegd op een veelzijdige ontwikkeling. Alle facetten van het spel moeten beheerst worden en hierin bekwamen de meisjes zich door aan allerlei vormen van wedstrijden deel te nemen: van simultaans tot teamwedstrijden en van blindpartijen tot snelschaaktoernooien. Tal van sterke schakers die en passant op bezoek kwamen, waren welkom omdat hun bezoek een goede training inhield.

Omdat de Polgar-zusjes hooguit enkele maanden per jaar naar school gingen en een strak trainingsprogramma volgden, hadden ze bijgevolg ook weinig contact met leeftijdgenootjes. Polgar stelt dat hij niet vindt dat zijn dochters hierdoor te kort komen. Te veel voelen juist begaafde kinderen zich niet thuis op school en hij acht het belangrijker dat zijn kinderen in contact komen met mensen die dezelfde interesse en hetzelfde geestelijke nivo hebben als zijzelf. Hij acht de micro-samenleving van het gezin, waarbinnen sterke vriendschapsbanden kunnen bestaan een alleszins aanvaardbaar alternatief voor de school.

In interviews hebben de meisjes volgens van Eeden wel te kennen gegeven hun training zeker in het begin als zwaar te hebben ervaren. Later echter zagen ze meer de voordelen van het over de hele wereld kunnen reizen i.p.v. in een schoolbank zitten wachten tot er weer een bel zou gaan.

Ondertussen moesten de ouders zich zware opofferingen getroosten om deze wijze van opvoeding te kunnen realiseren. Klara werkte 's-morgens als lerares en Laszlo 's-middags. In 1981 zorgde een erfenis er voor dat zij het financieel wat gunstiger kregen. Later begon het schaken van de kinderen zelf geld op te brengen. Tegelijkertijd werd ook een vete uitgevochten met het Hongaarse schaakestablishment dat nauwe banden met het regime van Kadar onderhield en wat leidde tot pesterijen als het niet verstrekken van visa voor internationale wedstrijden. Vooral de weigering van de Polgars voor vrouwenteams uit te komen speelde hierbij een rol. Op solidariteit van andere vooraanstaande schakers konden de Polgars daarbij niet rekenen, bang als men was voor het eigen nachine.

Tegenwoordig brengen de Polgars de helft van het jaar op toernooien door. Daarbij zijn ze een dankbaar object voor journalisten. Tal van resultaten op Grootmeesterniveau worden daarbij behaald. Nadat in 1988 de Polgarzusters (toch) deelnamen aan de vrouwen Olympiade in Saloniki en daar (als team gecompleteerd door Madl) zorgden voor een eindoverwinning werden ze volledig geaccepteerd in Hongarije. In het buitenland worden tegenwoordig hoge startgelden uitbetaald en in Nederland betaalde ex-Volmac directeur van Oosterom zelfs honderdduizend dollar om enige wedstrijden voor het Hilversums Schaak Genootschap te spelen. Een Amerikaans zakenman schonk een computer en al met al zijn de middelen dus beschikbaar om hooggekwalificeerde trainers en

sparringpartners aan te trekken.

De dagindeling van de Polgar-zusters kent een grote efficiëntie. Er worden vaste tijden aangehouden, waarbij enige uren ruimte is ingedeeld voor zwemmen of tafeltennis spelen. Dagelijks wordt 5 tot 8 uur besteed aan schaaktraining. 's-Avonds is er tijd voor ontspanning: snelschaak, theaterbezoek, muziek of ontvangen van gasten. Dit schema wordt zeven dagen per week volgehouden. Tijdens buitenlandse toernooien worden echter alleen actueel gespeelde openingen bijgehouden en wordt meer tijd aan slapen besteed.

Kanttekeningen van G.A. Kohnstamm

Van Eeden haalt in zijn boek de ontwikkelingspsycholoog Prof. G.A. Kohnstamm aan waar hij een interview mee heeft gehad. Deze stelt dat een belangrijk deel van de intelligentie en aan intelligentie gerelateerde eigenschappen, zoals geheugenwerking en visueel herkennen van patronen, erfelijk is. Een deel echter van de variatie die je bij een groep mensen aantreft, kan aan omgevingsinvloeden toegeschreven worden. Wat toch al gauw een marge van 'Mavo tot Gymnasium met Universiteit' kan inhouden. Bovendien geldt daarbij dat het dan om groepsgemiddelden gaat, wat inhoudt dat voor individuen de afwijkingen van die gemiddelden nog groter kunnen zijn. Dat Polgar aan onderzoeksresultaten op het gebied van de genetica voorbij gaat, wijt Kohnstamm aan het feit dat Polgar het Engels niet machtig is en aangewezen was op wat in de Oostblok landen gepubliceerd is. Hierbij zou het een handicap zijn dat de beoefening van gedragswetenschappen ideologisch gekleurd werd (de leerstelling dat mensen gelijk zijn bij de geboorte en door de omgeving worden bepaald). Kohnstamm meent, aldus van Eeden, dat Polgars dochters kennelijk talent hebben en dat hun ouders er in geslaagd zijn een warm gezin te creëren, ofwel een 'veilige hechtings-relatie'. Dit omschrijft Kohnstamm als een mengsel van autoriteit en grote warmte, een gelukkige combinatie van hele sterke discipline en motivatie die gekweekt is op de basis van een liefderijke interactie. Daarbij was van belang dat de ouders vanaf het begin in hun dochters geloofd hebben en hen dat voortdurend hebben laten merken. Daar zou een enorme stimulans van uitgaan. Kohnstamm meent dat Polgar, bij gebrek aan een controle conditie niet heeft kunnen bewijzen dat zijn theorie geldig is, maar dat hij wel aannemelijk heeft gemaakt dat er in tal van gezinnen kinderen geboren worden waarmee dergelijke ouders hetzelfde zouden kunnen bereiken. Wat ethische aspecten betreft, merkt hij op dat gezien de Hongaarse maatschappelijke omstandigheden, de meisjes door hun schaakcarrière mogelijkheden hebben gekregen die ze anders waarschijnlijk nooit zouden hebben gekregen. Hoewel de meisjes minder met leeftijdgenoten hebben kunnen omgaan dan normaal het geval is, hebben ze in ieder geval veel sociaal contact met elkaar gehad. Kohnstamm meent dat nog geen definitief oordeel uitgesproken kan worden, daarvoor zouden de meisjes eerst volwassen moeten worden, maar dat het er voorlopig naar uitziet dat hun opvoeding de indruk geeft evenwichtig en gezond te zijn.

Kanttekeningen van A.D. de Groot

Van Klara Polgar heeft De Groot zelf mogen vernemen dat haar man de successen van hun dochters uitsluitend toeschrijft aan zijn opvoedingsmethode. De Groot wil er in zijn beschouwingen in het blad Didaktief verder van uitgaan dat Polgar heeft bedoeld dat zijn opvoedingsmethode voor alle begaafde kinderen zou kunnen werken. Dan nog blijft de belangrijke bewering staan dat vroege specialisatie en het leveren van 'wonderkindprestaties' niet slecht maar goed zou zijn voor de persoonlijkheidsontwikkeling. Daarbij memoreert De Groot dat Polgar zijn dochters van school heeft gehouden. Hij sneert daarbij naar het gangbare schooltype waar naar zijn zeggen gelijkheid van kansen neerkomt op gelijkheid van leer-aanbod, en wat De Groot voor begaafde kinderen als sub-optimaal kwalificeert. Op z'n minst, mits de meisjes niet aantoonbaar in hun persoonlijkheidsontwikkeling geschaad worden, acht hij hier sprake van een leerzaam experiment dat het waard is gevolgd te worden door deskundigen, zij het om privacy redenen op afstand. En passant geeft De Groot een definitie voor aanleg: het nivo dat iemand kan bereiken in een voor het te bereiken doel optimale omstandigheden.

In een tweede column citeert De Groot uit een hem ter handen gesteld manuscript (kennelijk in het engels gesteld) van de hand van de met de Polgars bevriende filosoof Endre Farkas dat gesprekken met Polgar over zijn opvoedingsmethode bevat. De Groot citeert Polgar: "Genius is not born; genius is nurtured". Hierbij zou het kind zelf uitdrukkelijk 'co-author of his upbringing' zijn. Nadruk legt Polgar daarbij op vroege specialisatie (4 tot 5 jaar) en op de rol van de opvoeder. Het doel van de opvoeding is 'happiness'. De waarde van Polgars levenswerk vat De Groot samen in de zinsnede 'het is niet waar dat zoiets niet kan!'. Wat hij hiermee bedoelt, bespreekt De Groot in een derde column. Polgar heeft volgens hem op goede gronden ter discussie gesteld dat:

1) alleen mannen goed kunnen schaken, 2) vroege specialisatie in de opvoeding verkeerd is en 3) dat het niet mogelijk is d.m.v. opvoeding een wonderkind te maken. De Groot meent echter dat Polgar, evenals meerdere bevlogen vernieuwers, slachtoffer is van een 'altijd of nooit'-denken, waarbij wat voor sommigen heilzaam kan zijn, verwordt tot 'het moet kunnen voor allen'. De Groot spreekt in dit verband van 'gelijkheidsvooroordelen', die schadelijk zijn omdat zij - niet geworteld in de realiteit - tot 'domme' criteria leiden in het onderwijs, valse verwachtingen oproepen en bijgevolg juist goed (namelijk differentieel) onderwijsbeleid verhinderen.

Kenmerken van de Polgar-opvoeding

Laszlo Polgar blijkt van een groot aantal veronderstellingen uit te gaan. We vatten de belangrijkste punten hier samen:

school, cultuur en maatschappij

- scholen verspillen talent (o.a. gebrek aan differentiatie)
- culturele waarden zijn van invloed op de opvoeding en bijgevolg op de leerprestaties
- de methode is een manier om de maatschappij aan hoogwaardige specialisten te helpen
- dat meisjes vaak minder presteren is het gevolg van een socialiseringproces

leren en presteren

- leerprestaties dienen vroegtijdig gestimuleerd te worden
- er zijn geen genetische invloeden op prestaties
- een genie is het produkt van hard werken en gunstige omstandigheden
- het is belangrijk kinderen positieve feedback te geven
- om prestaties te kunnen leveren dienen kinderen intrinsiek gemotiveerd te zijn
- het is van belang hoge, doch bereikbare doelen te stellen
- leren dient een spel-element te bevatten
- om prestaties te kunnen leveren is het van belang vroegtijdig kinderen zelfbewust te maken; daarbij zijn ze 'co-author of their upbringing'
- het is van belang om veelzijdig te oefenen
- om prestaties te kunnen leveren is discipline, een strak schema, van belang

eigenschappen van kinderen

- kinderen hebben een groot ontwikkelingspotentieel en kunnen meer belast worden dan algemeen wordt aangenomen
- kinderen kunnen veel aan (als ze zich terug mogen trekken)

ouders

- ouders vervullen een belangrijke rol bij het ontwikkelen van het prestatievermogen van hun kinderen
- ouders hebben de morele verplichting hun kinderen in de gelegenheid te stellen zich optimaal te ontplooien.

persoonlijke ontplooiing

- z'n dochters verkeren niet in een sociaal isolement want ze hebben elkaar en volwassenen met wie ze interesses delen
- een dergelijke aanpak is goed voor de persoonlijkheidsontwikkeling

H.3 - Joshua Waitzkin

In 'Searching for Bobby Fischer' (1988) beschrijft de journalist Fred Waitzkin ervaringen met zijn zoon Joshua, waarvan op zesjarige leeftijd duidelijk werd dat hij aanleg en interesse voor het schaken had. Besloten werd om de ontwikkeling van Joshua te stimuleren en dit leidde uiteindelijk tot het behalen van het Amerikaans jeugdkampioenschap.

Waitzkin maakt er geen geheim van dat hij zich sterk betrokken voelt bij het schaken van zijn zoon. Hij schrijft: 'I used to worry about my career, my health, my marriage, my friends, my mother. Now I mostly worry about Joshua's chess'. Toen Joshua op zesjarige leeftijd van zijn vader leerde schaken, bleek hij van meet af aan enthousiast. Veel behoefte aan uitleg van zijn vader had hij niet; hij vond het liever zelf uit. Ook bleek hij erg ambitieus: hij moest en zou winnen en weigerde het aanbod van zijn vader om met een stuk minder te spelen. Hoewel zijn zoon fanatiek bleek, stelt Waitzkin zich van meet af aan afgevraagd te hebben of het niet zijn eigen ambities konden zijn die hij op zijn zoon projekteerde ('Or maybe it was my dream, not his'). Emotioneel liet het spelverloop Joshua ondertussen niet onberoerd. Een nederlaag ging gepaard met een trillende onderlip en mat in twee werd vergezeld door een triomfantelijke glimlach. Na enige maanden werd er een schaakclub bezocht met het doel meer en sterkere tegenstanders te vinden. Een aardig detail is dat hier met scepsis op werd gereageerd, maar dat ter plekke een partij tegen een van de volwassen aanwezigen werd gespeeld die Joshua won.

Algauw werd hij sterker dan z'n vader die zijn toevlucht nam tot theorieboeken om zijn zoon zo lang mogelijk tegenstand te kunnen bieden. Opvallend aan het spel van Joshua was dat hij heel snel en accuraat voortzettingen bleek te kunnen berekenen. Op achtjarige leeftijd was hij veel sterker dan zijn vader. Toch verloor hij nogal eens van hem door onnauwkeurig spel. Het leek alsof hij niet van zijn vader wilde winnen. Vanaf het moment dat Waitzkin zich dit realiseerde werd er onderling nog nauwelijks gespeeld. Waitzkin nam vanaf toen vooral de rol van coach en fan op zich. Buiten zijn schaakactiviteiten was Joshua op school een druktemaker die met veel plezier basketbal en voetbal speelde. Eenmaal achter het schaakbord echter leek hij een metamorfose te ondergaan: z'n lichaam verstijfde enigzins en z'n gezicht leek sereen en leeftijdsloos.

Andere ouders oefenden onderwijl regelmatig kritiek op Waitzkin uit omdat hij zijn zoon liet schaken i.p.v. tennis- of pianolessen te volgen of Hebreeuws te leren. Voor Waitzkin werd dit een gewetensvraag. Misschien had men gelijk, maar anderzijds was hij de vader en moest hij verantwoordelijke beslissingen nemen.

Waitzkin beschrijft hoe de match Fischer-Spassky (1972, Reykjavik) tot de verbeelding van veel Amerikanen sprak, niet in de laatste plaats tot die van hem zelf. Fischer werd een idool, hij kwam in tv-shows ('the object is to crush the other man's mind') en honderdduizenden exemplaren van Fishers boeken werden verkocht. Met zijn terugtreden, zakte de populariteit van het schaken echter even hard weer in.

Regelmatig ging Waitzkin met z'n zoon naar het Washington Square

Park in hun stad New York. In dat park spelen tal van schakers snelschaak om geld met het publiek. Hoewel ze vaak van meestersterkte zijn is het nogal eens de vraag of er 's-avonds wel geld is voor eten. Joshua raakte al gauw vertrouwd met veel van deze spelers en hij oefende regelmatig na schooltijd in het park met schoolspijbelaars, gepensioneerden, schaakmeesters en alcoholisten. Waitzkin merkt op dat de zorgzaamheid en de lessen die velen in het park aan Joshua gaven, veel hebben bijgedragen aan zijn ontwikkeling. Belevissen als die keer dat een bekende speler uit het park al rappend ('to kill a vampire you gotta put a stake in his heart') de duitse GM Lobron in twee-minuten partijtjes op 3-3 hield moeten diepe indruk op Joshua hebben gemaakt ('Ya got nuthin, Grandmaster. I said you got nuthin. What you think you're gonna do to my black ass?..'). Een vaste gast in het park was ook Israel Zilber die dertig jaar eerder Michael Tal nog had verslagen in het kampioenschap van Letland. Joshua speelde regelmatig met hem. Zilber verdiende per foto die men van hem nam of partijtje dat hij speelde één dollar. Hij sliep in het park en geld weigerde hij verder aan te nemen van Waitzkin: hij had Tal met twee uit drie verslagen.....!

Toen Joshua op zesjarige leeftijd een keer in het park speelde, werd hij opgemerkt door de bekende schaaktrainer Bruce Pandolfini. Deze benadrukte het belang van formele schaaklessen. Waitzkin ging hierop in en al gauw kreeg Joshua tweemaal per week anderhalf uur privés van Pandolfini. Pandolfini is auteur van schaakleerboeken, columnist, commentator en wat dies meer zij om de kost als schaker te verdienen. Zijn grote liefde betreft echter het lesgeven aan jonge schaaktalenten. Het uitleggen van een toren-eindspel gaat bij hem gepaard met het trekken van analogieën van basketbalwedstrijden, uitdelen van dinosaurus-plaatjes voor prestaties en gezamenlijk consumeren van popcorn. In zijn benadering bleek hij heel empatisch. Waar Joshua volhardde in het vroegtijdig in het spel brengen van zijn dame, strafte Pandolfini dit in een snelschaakpartijtje gemoedelijk af, terwijl hij bij een 'meesterzet' van de jongen direkt een sticker uitdeelde. Goed verdienen was er voor Pandolfini ondertussen niet bij, aangezien schaken in de V.S. een zeer lage sociale status kent.

In de zomer van 1984 vertrokken Waitzkin en Pandolfini naar Moskou om daar als journalist verslag te doen van de match Kasparov - Karpov. Joshua ging met hen mee. De weken voorafgaand leek hij echter totaal geen interesse meer voor het spel te hebben en verlies deerde hem niet; z'n speelgoedautootjes waren belangrijker. Dat Moskou aan de andere kant van de wereld lag, zei hem ook niet zoveel. De entourage van de match was het tegendeel van wat men in de V.S. gewend was: tientallen journalisten, uitgebreide tv-reportages en massa's mensen die, vaak tevergeefs, trachtten een kaartje voor de match te bemachtigen. In parken werd door duizenden geschaakt, schaakmeesters genoten een groot aanzien en goede trainers werden goed betaald (staats-subsidie). Volgens Botwinnik zou deze hoge sociale status ook een psychologisch voordeel voor russische spelers zijn: men weet dat men gewaardeerd wordt en dit vergroot het zelfbewustzijn. Tijdens de match trof Joshua het zoontje van een russische schaakmeester. Aanvankelijk werd er met autootjes gespeeld, maar al gauw vroegen de jongetjes om een zakschaakbord en speelden met groot enthousiasme. Waitzkin merkt op dat hij zich realiseerde

dat hij voorafgaand aan de reis zo gepreoccupeerd was met het voorbereiden en motiveren van zijn zoon op het spelen van partijen in Rusland, dat hij totaal uit het oog verloren was hoe erg Joshua van het spel houdt.

Tijdens de match werd ook kennis gemaakt met de befaamde Russische trainer Mark Dvoretzky. Waitzkin vroeg hem zijn zoon enige lessen te geven, wat Dvoretzky weigerde omdat zijn lessen gericht zijn op spelers van meestersterkte. Waitzkin merkt daarbij op dat het in de V.S. ondenkbaar is op dergelijk nivo nog getraind te kunnen worden. Hoewel de American Chess Foundation talenten als Joshua sponsort, is er geen follow up voor oudere spelers. Dvoretzky benadrukte het belang van psychologische begeleiding van schaaktalenten en gaf het voorbeeld van een heel voorzichtige speler die veel remiseerde. Zijn opdracht om of te verliezen of te winnen leidde tot veel meer vechtlust en creativiteit bij betrokken speler. Hij stelt: 'When I take on a student I work on his personality as a whole, not just chess knowledge. I'm not interested in teaching people how to memorize. Rather, I develop the psychological capacity for making decisions in different situations' (p. 60).

Ondanks tegenwerking van de autoriteiten slaagt Waitzkin er toch in een schaakschool te bezoeken. Zijn conclusie is dat jonge talentvolle kinderen al gauw zo'n 20 uur per week schaken, waarbij zij speciale scholen bezoeken waar schaken deel van het lesprogramma is. De roemruchte prestaties van de russische schakers acht Waitzkin het produkt van een combinatie van vroegtijdig selecteren van talenten, hard werken, het bieden van veel ontplooiingsmogelijkheden en motivatie (o.a. ook door de sociale status van het schaken). Waitzkin stelt: 'We were looking for secrets, but there were no secrets, no techniques that American teachers didn't routinely use. The advantage for children here was simply their constant exposure to the game' (p. 85).

In Sokolniki Park werd een schaakclub bezocht waar Joshua ook tegen een van de aanwezigen speelde. Waitzkin wijst er op dat op een beslissend moment z'n achtjarige zoon twintig minuten uittrok voor een zet en daarbij uiterste concentratie toonde. Een van de spelers op de club was Valentin Arbakov, die z'n geld verdiende met snelschaken. Hoewel hij daarmee bij uitzondering verloor van grootmeesters was hij nooit echt doorgebroken. Een bevriende russische schaakmeester meende dat dit door het veelvuldig snelschaken zou komen, wat funest zou zijn voor een goede schaakontwikkeling. Die zelfde schaakmeester won ook een aantal partijen van Joshua's trainer Pandolfini. Voor Joshua was dat een grote schok, hij achtte z'n leermeester onverslaanbaar. Dit bleek ook toen hij tijdens de K-K-match GM Miguel Najdorf, al bij leven een legende, ontmoette. Joshua vroeg hem of hij Bobby Fischer had verslagen en toen Najdorf bevestigend glimlachte, vroeg hij hem direkt: 'did you ever play Bruce Pandolfini?'

Ondanks alle mogelijke tegenwerking wisten Waitzkin en Pandolfini contact te leggen met de dissidente GM Boris Gulko en hem thuis te bezoeken. Gulko had een plus-score tegen Kasparov, maar werd vanwege zijn emigratie-verzoeken op vrijwel ieder toernooi geweerd. Hij zag er jaren ouder uit dan hij feitelijk was en sprak van een 'creatieve dood' ('for me chess is finding ideas,

beautiful, paradoxical ideas').

Terug in Amerika hernamen de schaaklessen van Joshua en Pandolfini weer hun aanvang. Daar waar op zesjarige leeftijd de trainingen een heel speels karakter droegen, leek de training twee jaar later meer op een meditatieve bijeenkomst. Pandolfini legde Joshua problemen voor, waar hij zelf z'n conclusies uit moest trekken. Pandolfini beperkte zich daarbij tot het geven van hints. De achterliggende idee hierbij is dat het voorkauwen van ideeën en technieken resulteert in mechanisch spel en schadelijk is voor de creatieve ontwikkeling van een jeugdspeler. Een overlast aan informatie zou daarbij slechts remmend op de verbeeldingskracht werken en resulteren in een speelwijze waarbij het kind bang wordt niet aan de verwachtingen van z'n docent te voldoen.

In 1985 speelde Joshua om het kampioenschap van Amerika voor zijn leeftijdscategorie. In de laatste ronde verspeelde hij de titel doordat hij in een val liep die hij al vaak met Pandolfini had besproken. De spanningen belemmerden z'n denkvermogen kennelijk. Die zomer kreeg Joshua het te kwaad met schaken. Hij riep (niet ten onrechte waarschijnlijk) dat iedereen van hem wilde winnen en hij wilde enige tijd stoppen met schaken.

In het najaar besloot Waitzkin zijn zoon naar een Dalton-school in Manhattan te sturen waar schaaklessen onderdeel van het leerplan vormden. Deze school bracht tal van nationale schaaktalenten voort. Leermeester Jovanovich hanteert daarbij de stelling dat talent geen substituut voor hard werken is. Joshua had het aanvankelijk moeilijk op z'n nieuwe school. Hij miste z'n oude vriendjes en in z'n schaaklessen met Pandolfini bleek hij geen zin meer te hebben. Z'n prestaties kelderden en tijdens de trainingen keek hij meer naar de klok dan naar het schaakbord. Pandolfini kwam tezelfdertijd bijkans om in zijn werk en had nauwelijks tijd voor Joshua. Hun relatie, die tot dan toe heel intens was geweest, bekoelde en kwam op een dieptepunt. Dit leidde er toe dat Pandolfini en Waitzkin bij zichzelf te rade gingen. Wellicht hadden ze te veel van de jongen verwacht en hem te weinig kans geboden ook met nederlagen om te leren gaan. Wellicht was het beter geweest Joshua wat meer in partijen z'n eigen ervaringen op te laten doen, ook al betekende dat meer verliespartijen. Besloten werd minder de nadruk op prestaties te leggen en meer op leuke dingen. Tijdens de trainingen begon Pandolfini meer aandacht te besteden aan de dagelijkse beslommingen die Joshua zoal bezighielden ('what do you do on an afternoon play-date with a girl who doesn't like football?'). Bovendien werden schaakproblemen behandeld die twee jaar eerder al aan de orde geweest waren en die makkelijk opgelost konden worden. Af en toe werd er gevoetbald en blunders waren aanleiding tot grapjes in plaats van vermaningen. Al gauw keerde het vroegere plezier van Joshua in het spel terug en zijn spel werd weer sprankelend. Niet veel later speelde Joshua op de Manhattan Chess Club enige partijen tegen Jeff Sarwer, een zevenjarig talent dat door z'n vader van school gehouden werd. Hij won en Jeff hilde verschrikkelijk. Heel betrokken bij de prestaties van z'n zoon vroeg Waitzkin later wie volgens Joshua het sterkste van beiden was. Joshua haalde z'n schouders op en zei dat hij ditmaal had gewonnen, maar dat het een volgende keer evengoed omgekeerd zou

kunnen zijn. Waitzkin merkt hierover op: 'perhaps at least one of us was beginning to learn something'.

Op diverse plaatsen in zijn boek beschrijft Waitzkin de rol van de ouders van talentvolle jonge spelers. Als begeleider, chauffeur, kortom zonder al hun praktische ondersteuning zijn ze onmisbaar. Dit betekent omgekeerd overigens dat kinderen zonder zulke ouders, ook al zijn ze qua aanleg hoog begaafd, de weg naar de top nooit zullen weten te vinden. Wat opvalt volgens Waitzkin (en op een willekeurig toernooi in Nederland zal men niet anders ervaren) is de sterke emotionele betrokkenheid van veel ouders van jeugdige topspelers. Een aantal van hen wil het liefst geen glimp missen van de partijen van hun kinderen en sommigen trekken bij dreigende nederlagen asgrauw weg. Waitzkin merkt daarbij op dat het belangrijker is dat de ouders zich rekenschap geven van wat hun kinderen emotioneel doormaken. Hij verhaalt van een zeven-jarig kind dat na een nederlaag twintig minuten lang huilde. Z'n moeder (een psychologe) legde het kind geduldig uit ('chess isn't about living and dying') dat schaakpartijen het niet waard waren om er zo overstuur van te raken en ze drong er bij hem op aan de zaken in perspectief te zien. Het kind hield op met huilen, maar z'n prestaties werden alras minder en na verloop van tijd stopte hij zelfs met schaken. Waitzkin vraagt zich daarbij af wie wat niet goed in perspectief ziet en of het niet inherent aan het schaken is dat men moet walgen van een nederlaag wil men beter gaan presteren. Opvallend acht Waitzkin verder hoe sterk veel ouders zich met de prestaties van hun kinderen identificeren, hoeveel rationalisaties ze te berde brengen (het spel is esthetisch, het stimuleert logisch denken enz.) om hun tomeloze inzet te rechtvaardigen en hoe weinig ouders nederlagen van hun kinderen in relatie brengen met hun eventuele beperkte capaciteiten. Waitzkin citeert in dit verband enige schaakexperts die stellen dat veel ouders schaakprestaties associëren met 'genius', maar dat naar hun mening deze prestaties meer van doen hebben met jaren van toegewijde training en dat iedere volwassene met normale intelligentie het meesternivo zou moeten kunnen bereiken.

In de zomer van 1986 stond weer het Amerikaans jeugdkampioenschap op de agenda. Joshua had zich dat jaar intensief met schaken beziggehouden en zijn vader merkt op dat het ongewoon is dat een kind al op zo'n jonge leeftijd intensief de grenzen van zijn kunnen aan het aftasten is. Daar stelt hij echter tegen over dat alleen maar de wens om ergens in uit te blinken niet genoeg is: men moet er hard voor werken. Joshua bleek zich ondertussen emotioneel ook op het kampioenschap voor te bereiden en hij uitte dit door de opmerking dat een tweede plaats voor hem een mislukking zou betekenen. Pandolfini en Waitzkin beraadden zich op de beste manier van voorbereiden waarbij ze in ogenschouw namen dat Joshua het afgelopen jaar weliswaar veel techniek had geleerd en inzicht in positioneel spel had verkregen, maar dat zijn speelwijze (wellicht daardoor) vlak en afwachtend was geworden. Terwijl andere kinderen zich in toernooien met leeftijdsgenoten op het kampioenschap voorbereidden, besloot men het anders aan te pakken. Joshua's spel moest creatiever worden en het leek daarom een goed idee hem zich voor te laten bereiden door veel te spelen in Washington Square Park. De speelwijze daar was meer geënt op improvisatie, offers, tactische trucs en intuïtief spel, waarbij men al gauw buiten de gangbare theoretische inzichten trad. Al

gauw begonnen velen in het park zich met Joshua's voorbereiding bezig te houden. De een kende nog een openingsval, een ander een bepaalde aanvalstactiek en collectief werd besloten alcohol en marihuana buiten het gezichtsveld van de jongen te houden. Maar wat zou het prachtig zijn als iemand uit hun park kampioen werd! Het kampioenschap zelf werd een succes. Zij het nipt, werd Joshua wegens meer weerstandspunten Amerikaans jeugdkampioen. Zijn tegenstander in de laatste ronde was Jeff Sarwer (de jongen die niet naar school ging). De partij werd remise. Waitzkin beschrijft de grote emoties die hij tijdens deze partij onderging, waarbij het door zijn hoofd flitste dat het hier om meer dan enkel winnen of verliezen ging. 'This game between two children was about fatherhood, life choices, happiness and failure'.

Het verhaal eindigt als Joshua op elf-jarige leeftijd in 1988 een (Amerikaanse?) rating van 2100 heeft en in een simultaan remise speelt tegen Kasparov. Botwinnik won ooit van Capablanca, maar dat was op twaalfjarige leeftijd.

Conclusies en relevante kwesties m.b.t. de Waitzkin-opvoeding

Waitzkin roert in zijn verhaal een groot aantal kwesties aan die relevant (b)lijken m.b.t. de opvoeding en coaching van jonge topschakers. Deze kwesties worden hier puntsgewijs geïnventariseerd:

school, cultuur en maatschappij

- een opvoedingsmethode die gericht is op het leveren van uitzonderlijke prestaties kan stuiten op weerstanden uit de directe sociale omgeving.
- de sociale status die het schaken heeft in een bepaalde samenleving lijkt van invloed te zijn op de mate waarin ouders hun kinderen stimuleren tot grote prestaties op schaakgebied.
- de schoolkeuze kan van invloed zijn op het prestatievermogen van een kind op een specifiek terrein; een school waar schaken op het lesrooster staat en waar het een hoge sociale status kent, is bevordelijk voor de schaakontwikkeling.
- de directe sociale omgeving en trainingspartners blijken zich sterk te kunnen identificeren met een jeugdig sporttalent.
- in algemene zin kan men zich afvragen welke rol men het stimuleren van topprestaties toebedeelt in de opvoeding van een kind.

leren en presteren

- top-schakers beginnen al op jeugdige leeftijd (ong. zes jaar oud) te trainen; dit lijkt een voorwaarde voor later succes.
- een omgeving waarin het kind tal van uiteenlopende en aansprekende stimuli ontvangt, lijkt bevordelijk voor de ontwikkeling.
- van belang voor de ontwikkeling van het prestatievermogen lijkt een gekwalificeerde en betrokken trainer die voorziet in regelmatige lessen; de didaktiek van deze lessen kenmerkt zich doordat ze aansluit op de belevingswereld van het kind.
- de ontwikkeling van het prestatievermogen verloopt niet recht-evenredig aan de hoeveelheid trainings-uren die het kind heeft gekregen; de ontwikkeling gaat gepaard met ups en downs en dit geldt ook voor de interesse die het kind voor het spel heeft.
- de vraag is in hoeverre prestatievermogen sterk afhankelijk is van aangeboren eigenschappen of dat dit meer een kwestie is van factoren als hard werken, ontplooiingsmogelijkheden, motivatie en een stimulerende omgeving.
- het soort ervaringen dat ondergaan wordt, is mogelijk ook van invloed op het prestatievermogen (snelschaken).
- belangrijk lijkt het dat kinderen bij het leren zelf hun conclusies kunnen trekken en dat gelet wordt op het juist doseren van de hoeveelheid aangeboden informatie.
- het gevaar bestaat dat als kinderen teveel winnen ze faalangst ontwikkelen omdat ze niet met nederlagen weten om te gaan en bang worden niet te kunnen voldoen aan de verwachtingen van hun ouders en/of trainer.
- naast een goede technische training mag het belang van een positief zelfbeeld en daarmee verbonden de ontwikkeling van creatieve vermogens als determinanten van prestatievermogen niet onderschat worden.

- het is van belang kinderen zelf ervaringen op te laten doen; om prestaties te kunnen leveren, moet men ook kunnen incasseren en alleen al om die reden moet men kinderen niet overal tegen willen beschermen.
- het is van belang goed de verhouding in het oog te houden tussen extrinsieke motivators (bekers, kampioenschappen) en intrinsieke motivators (de fascinatie voor het spel). Het lijkt aannemelijk dat het vooral intrinsieke motivators zijn die bevordelijk zijn voor een creatieve speelwijze en bijgevolg op het prestatievermogen.
- kinderen maken fouten; de manier waarop een trainer daarop reageert (afbekken of een geintje) is van invloed op het zelfvertrouwen en de spelvreugde van het kind en bijgevolg op het prestatievermogen.
- door kinderen problemen die ze al eerder behandeld hebben (en die ze daarom makkelijk vinden) te laten oplossen, kan men hen positief bekrachtigen. Van dergelijke 'reinforcers' gaat een positieve stimulans uit op het zelfbeeld en bijgevolg ook op het prestatievermogen (mede ook omdat het geheugen 'opgefrist' wordt).
- uit het oogpunt van het ontwikkelen van een optimaal prestatievermogen is het van belang een analyse te maken van het nut voor het kind van diverse trainingsmethodieken en mogelijke facilitators (trainen in het park). De ouders en de coach spelen hierbij een belangrijke rol.

eigenschappen van kinderen

- kinderen blijken van zichzelf uit intrinsiek sterk gemotiveerd te kunnen zijn tot het leveren van prestaties.
- kinderen kunnen al op jeugdige leeftijd blijik geven van een groot concentratievermogen en een grote mate van rekenvaardigheid.
- kinderen blijken, daar waar ouders nog wel eens louter op succes gefixeerd kunnen raken, soms over een heel oorspronkelijk relativiseringsvermogen te beschikken.
- uit eigener beweging verbinden kinderen zelfwaardering aan winnen of verliezen.
- het leveren van prestaties laat kinderen emotioneel niet onberoerd.
- ook bij kinderen blijkt de spanning die het belang van de uitkomst van partijen oproept, van invloed op hun denkvermogen.

ouders

- om in staat te zijn tot het leveren van prestaties is er een ouder nodig die de ontwikkeling van het kind steunt en richting geeft.
- een probleem kan zijn dat ouders overdreven verwachtingen op kinderen projecteren.
- kinderen kunnen het een probleem vinden tegen hun ouders te moeten spelen en daarbij te winnen; hun trainer is niet alleen leermeester, maar heeft ook een idool-functie.
- het gevaar bestaat dat ouders te sterk gepreoccupeerd raken met de successen van hun kinderen waardoor het perspectief en de intrinsieke motivatie van het kind uit het oog verloren kunnen worden.

- het is van belang dat de ouder en trainer inzicht tonen in de persoonlijkheidskenmerken en -ontwikkeling van jonge topspelers; dit niet alleen uit het oogpunt van persoonlijk welzijn, maar ook uit het oogpunt van optimale prestaties (Dvoretzky).
- naarmate er langer en intensief wordt samengewerkt tussen een jonge schaker en z'n coach, ontstaat er een steeds diepere emotionele band tussen hen; raakt de relatie op menselijk vlak verstoord, dan heeft dat gevolgen voor de prestaties.

persoonlijke ontplooiing

- jonge top-sporters zijn al relatief vroeg bezig met het aftasten van grenzen van hun capaciteiten; mogelijk draagt dit bij aan een vergroot zelfbewustzijn.

H.4 - Talent-ontwikkeling bij topsporters

Onder de titel "Talent-ontwikkeling; loopbaan en kenmerken van topsporters is onlangs een rapport verschenen waarin verslag wordt gedaan van een onderzoek bij de Nederlandse selecties van vier olympische takken van sport: judo, schaatsen, tafeltennis en zwemmen (van Rossum, 1992). In dit rapport wordt op getracht tot een inventarisatie te komen van kenmerken van topsporters en factoren die mogelijk een rol hebben gespeeld bij het behalen van hun successen. Daarbij is niet gekeken naar individuele loopbanen, maar naar gemiddelden over de geselecteerden per tak van sport.

Van Rossum stelt dat onderzoek naar de ontwikkeling van sporttalenten relatief recent is en problemen blijkt op te leveren wanneer op een bepaald tijdstip geprobeerd wordt een voorspelling over later presteren te doen. Hij concludeert dat middels een enkele test of meting talent niet opgespoord kan worden. Hij acht talent-identificatie een herhaald en continu proces: door regelmatig trainingen en wedstrijden te volgen kan men pas talent identificeren.

Van Rossum citeert Bloom (1985). Volgens hem zijn de ouders een belangrijke factor bij het bereiken van succes. Veelal wordt een houding gepropageerd van 'afmaken waar je aan begonnen bent' en 'altijd je uiterste best doen'. De ouders geven vaak zelf ook het goede voorbeeld. Daarbij wordt de nieuwsgierigheid van het kind aangemoedigd, worden vragen met zorg beantwoord en worden de kinderen aangemoedigd deel te nemen aan favoriete bezigheden van de ouders. De ouders treden aanvankelijk zelf als 'docent' op bij het leren van elementaire vaardigheden en ze prijzen hun kinderen daarbij voor hun inzet en vorderingen. Hoewel het kind aangemoedigd wordt tot bezig zijn binnen het door de ouders belangrijk gevonden talent-gebied (bijv. sport of muziek), wordt er door de ouders geen druk uitgeoefend om een specifieke invulling te geven binnen het talent-gebied.

Na verloop van tijd heeft het kind betere begeleiding nodig en wordt uitgezien naar een betere docent. Omdat die vaak verder weg woont, brengt dit extra geld en reistijd voor trainingen met zich mee. De ouders hebben dit er voor over en ze blijven nauw betrokken bij de ontwikkeling. Ze steunen hun kind emotioneel en blijken betrokken bij de planning en voorbereiding van wedstrijden. Ontwikkelt het kind zich nog beter, dan gaat men veelal op zoek naar een nog weer betere trainer.

Volgens Bloom wordt de eerste docent gekozen omdat hij 'bij de hand' is. Overige kenmerken van dit soort docenten zijn: ze houden van kinderen, zijn enthousiast voor het talent-gebied, geven les met de nadruk op speelse activiteit, belonen via lofprijzing met veel positieve feedback en met duidelijke normen over vooruitgang.

In een volgend stadium wordt de best beschikbare docent gezocht. Kenmerken van deze docenten: ze nemen niet iedereen tot leerling, ze zijn perfectionistisch en eisen discipline en toewijding van hun leerlingen, terwijl tijdens de training de nadruk ligt op technische en mentale aspecten. De kinderen weten in deze fase dat ze in staat zijn tot het leveren van uitstekende prestaties. De overgang van het ene type docent naar het andere is een belangrijk moment in de sportloopbaan.

In het derde stadium van de loopbaan staat perfectionering centraal. De leerling gaat over naar een 'master teacher', die kleine technische onvolkomenheden helpt wegwerken, de leerling helpt om te komen tot wedstrijdstrategieën en tot het analyseren van kenmerken van de tegenstander. Deze docent heeft oog voor details, helpt de leerling bij de analyse van de eigen prestatie en geeft de leerling de ruimte om een eigen persoonlijke stijl te ontplooien. Deze docent is in feite bezig zichzelf overbodig te maken door de zelfstandigheid van het talent te vergroten.

Uit het onderzoek van Van Rossum blijkt dat de sporters, afhankelijk van de beoefende sport, 12 tot 18 uur aan training besteden en 7 uur aan reistijd kwijt zijn. De begeleiding is vooral in handen van trainer-coaches, maar de rol van de ouders mag ook niet worden onderschat. In het algemeen wordt ongeveer rond het tiende jaar een kind als talent onderkend. Meestal gebeurt dat door de trainer-coach van dat moment.

De betekenis van de ouders voor de sportloopbaan mag niet onderschat worden. Ze vervullen tal van noodzakelijke functies: financiële steun, opvangen van de sporter bij problemen, zorgen voor vervoer, algemene ondersteuning door het huishouden op de sport aan te passen (etenstijden, voeding, was e.d.), morele steun geven.

De loopbaan kent in het algemeen een doel, men wil iets bereiken tijdens de loopbaan.

Van Rossum citeert hier Davies (1989) die stelt dat het doel dat men zich stelt realistisch, bereikbaar, concreet, specifiek, uitdagend en noch te moeilijk, noch te makkelijk moet zijn. Dit verwoordt men ook wel onder de term 'goal-setting'.

Van Rossum heeft de begeleiders van de sporters een lijst met algemene en psychologische kenmerken voorgelegd met de vraag aan te geven welk van de factoren men welk gewicht toekent. Hieruit blijkt dat de begeleiders het over het gewicht dat aan de diverse factoren toegekend moet worden, maar matig eens zijn. Wel blijkt echter dat de factoren 'zelfvertrouwen' en 'wil om te winnen' bij de diverse sporten hoog scoren.

Geconcludeerd kan worden dat de ontwikkeling van sport-talent in algemene zin overeenkomst vertoont met dat op andere talentgebieden: men is lang onderweg voordat men de top bereikt. Verder wordt men in het algemeen snel als talent ontdekt en in het algemeen heeft men geen trainer-coach die geschikt is voor alle ontwikkelingsstadia. De directe sociale omgeving moet worden beschouwd als een belangrijke steun voor het talent (de ouders spelen een grote rol). Ook vraagt het onderhouden en uitbouwen van de sportprestatie veel oefentijd. Duidelijk is ook dat door de sporters een duidelijke ambitie wordt uitgesproken tot verbetering van de prestatie.

Van Rossum meent dat daar waar men systematisch noodzakelijke kenmerken in beeld kan brengen, men hier bij de training en begeleiding rekening mee kan houden. Overigens is het daarbij wel zo dat men hiervoor kwalitatief goede meetinstrumenten ter beschikking zou moeten hebben. Hij benadrukt het verzamelen van zoveel mogelijk objectief verkregen cijfermateriaal en hij meent dat toekomstig onderzoek zich zou kunnen richten op de aspecten van de directe sociale omgeving van de sporter alsmede op de persoonskenmerken van de sporter.

H.5 - Diverse overwegingen bij talent-ontwikkeling

In zijn boek 'De winnaar is gezien' stelt Blitz (1989) dat de toekomstige topsporter doorgaans op jeugdige leeftijd begint en dat de ouders vooral bij succesvolle kinderen een belangrijke plaats innemen. Kenmerkend voor topsport is dat het al gauw 25 uur trainen per week met zich meebrengt. Blitz stelt dat er geen enkel onderzoek bekend is waaruit zou blijken dat vroegtijdige beoefening van topsport schadelijke gevolgen heeft voor de sociale en intellectuele ontwikkeling van het kind.

Hij betoogt dat mensen nu eenmaal niet in capaciteiten gelijk zijn aan elkaar en dat het rampzalig zou zijn wanneer calvinistische of pedagogische vooringenomenheid de ontplooiing van jong talent zouden belemmeren.

Een probleem echter vormen ouders die hun kinderen teveel stimuleren tot presteren, te hoge verwachtingen etaleren, te kritisch zijn of te nadrukkelijk aanwezig zijn. Hoe goed wellicht ook bedoeld, dergelijk gedrag vormt een belasting voor hun kinderen en werkt daarmee remmend op hun ontwikkeling. De beste garantie dat een kind zich optimaal ontwikkelt, bestaat uit intrinsieke motivatie bij het kind: het moet zelf willen! Ouders kunnen die motivatie voeden door regelmatig en frekvent de gemaakte progressie duidelijk te maken, waarbij het belangrijk is terloops te werken aan een vergroot zelfbewustzijn van het kind.

In het European Journal for High Ability (1990) bespreekt Prof. Manfred von Ardenne aspecten van het faciliteren van de ontwikkeling van talenten. Zijn betoog is niet zozeer op empirisch onderzoek gebaseerd, maar draagt meer een beschouwend karakter.

Kenmerkend voor veel getalenteerde jonge mensen is dat zij de aandacht trekken doordat zij al op jeugdige leeftijd opvallende prestaties verrichten. Daarbij geven zij blijk van een geweldig energie-potentieel. Von Ardenne komt, tot de conclusie dat men intelligente kinderen op 8- tot 12-jarige leeftijd inspirerende ervaringen moet laten opdoen die hun fascinatie prikkelen, waardoor zij gemotiveerd zullen raken uit eigener beweging zich te verdiepen in het interessegebied van hun keuze. Daarbij is het zaak dat wetgevers en onderwijskrachten het kind enerzijds voor al te eenzijdige ontwikkeling behoeden, maar anderzijds ook de mogelijkheden bieden zijn fascinatie te bevredigen.

Von Ardenne baseert zich op dit standpunt op basis van het lezen van talrijke biografieën van succesvolle persoonlijkheden en wetenschappers.

Von Ardenne bepleit een drie-fasen aanpak: identificeren, selecteren en op laten groeien van talent. Hij meent dat het stimuleren tot exceptionele prestaties kan plaatsvinden door een geschikte omgeving te creëren (op zowel school-, universitair en post-academisch niveau) die bij voorkeur deels gestructureerd wordt door eveneens getalenteerde personen. Hij bepleit het ontwikkelen van methodes om bijzonder getalenteerden op zeer jeugdige leeftijd te identificeren en te selecteren. Belangrijke criteria acht hij of jonge kinderen opmerkelijk ongewone vragen stellen, creatief zijn of gemotiveerd zijn kennis op te doen op een bepaald gebied. Voorts dient men bij het nemen van maatregelen gericht op het bevorderen van vaardigheden en prestaties systematisch te werk te gaan.

Per onderscheiden onderwijsniveau doet Von Ardenne een aantal aanbevelingen.

M.b.t. het eerste niveau:

- De ouders moeten een voorbeeldfunctie vervullen en het kind in zijn specifieke interesses steunen
- aandacht vragen voor leidende figuren op wetenschapsgebied
- de waarde van exceptionele prestaties benadrukken
- voorzien in een stimulerende omgeving waardoor het kind ruim de gelegenheid krijgt op het gebied van zijn specifieke specialisatie op allerlei manieren kennis en ervaring op te doen en met geestverwanten van gedachten kan wisselen
- leerlingen niet selecteren op gemiddelde cijfers, maar op gebieden waarop ze getalenteerd blijken.

Een belangrijk aspect bij dit alles is dat het de jeugd niet te gemakkelijk moet worden gemaakt: ze moeten weer leren vechten ('The weapons which lead to genuine ability in life are only developed by fighting').

M.b.t. het tweede niveau:

- de massaliteit en anonimiteit die het onderwijs kenmerken, moeten worden teruggedrongen; kleine groepen begaafde studenten moeten direkter contact met een professor op het gebied van hun specialisme krijgen; de stimulerende interacties die in een dergelijke groep plaatsvinden zullen niet zonder effect blijven
- daar waar mensen autodidactisch zich sterk blijken te ontwikkelen, dient hen waar nodig steun te worden gegeven
- selectie richten op studenten die gepassioneerd zijn van hun specialisme en niet op carrière-makers.

M.b.t. het derde niveau:

- het onderkennen van de noodzaak van een creatieve intellectuele elite en creëren van omstandigheden waaronder deze mensen, die gekenmerkt worden door 'studying as a hobby', zich duurzaam optimaal kunnen ontplooiën en bezighouden met de wetenschap; waarbij men de middelen en de tijd krijgt toebedeeld zich met wezenlijke vraagstukken bezig te houden i.p.v. gebukt te gaan onder een versnipperd werkende publikatiedwang die lange-termijn werk belemmert.

Von Ardenne inventariseert tot slot een aantal aspecten die creativiteit bij talenten stimuleren. Men dient hen gefascineerd te laten raken door de geheimen van de evolutie. Men dient de ontwikkeling van die (persoonlijkheids)eigenschappen te stimuleren die kenmerkend zijn voor wetenschappelijke pioniers: buitengewone vaardigheden, creatieve nieuwsgierigheid, kritische verbeeldingskracht, een optimistische levensinstelling die gepaard gaat met durf om risico's te nemen, gedrevenheid, eendeloos geduld, niet aflatend doorzettingsvermogen en agressief zelfbewustzijn. Von Ardenne citeert tweevoudig Nobelprijswinnaar Otto Warburg (en leraar van vijf 'Nobel laureates'), die gevraagd naar welke gebeurtenis in zijn leven het meest van invloed was geweest op zijn succesvolle carrière, antwoordde met 'the confrontation with genius at an early age' (zijn vader was een vooraanstaand fysicus en bevriend met mensen als Max Planck en Albert Einstein). Von Ardenne trekt hieruit de conclusie dat het verkrijgen van verantwoordelijkheid en onafhankelijkheid, alsook het ervaren van succes door ondervonden erkenning belangrijke prikkels zijn voor creatieve ontwikkeling. Hij voegt daaraan toe dat het belangrijk is dat deskundige ouderen de jeugd begeleiden bij het zich toeleggen op vraagstukken die zowel maatschappelijk

van belang als uitdagend zijn. Daarbij zal de frequentie van betekenisvolle creatieve resultaten tevens afhangen van de mate waarin getalenteerde mensen er in slagen of in staat gesteld worden om intellectuele activiteiten te rationaliseren. Dat wil zeggen dat ze in staat zijn om tal van losstaande bevindingen met elkaar in samenhang te brengen.

Radford (1990) geeft in zijn boek "Child prodigies and exceptional early achievers" enkele gegevens over de carrière van Nigel Short. Op zes-jarige leeftijd begon Short te schaken en hij toonde van meet af aan een geweldig enthousiasme. Op zijn twaalfde jaar wist hij zich te kwalificeren voor de finale van het Engels kampioenschap. Zijn vader speelde een belangrijke rol bij de begeleiding van Nigel; zo startte hij een eigen schaakclub om optimale trainingsmogelijkheden voor hem te creëren. Ook coach Leonard Barden speelde een belangrijke rol in Short's carrière. Barden zorgde er bijvoorbeeld voor dat diverse jonge talenten continu informatie over elkaars prestaties kregen om hen aldus te stimuleren. Radford geeft terzijde de leeftijden waarop diverse latere top-grootmeesters een bepaald rating-niveau bereikt hadden. Hieruit blijkt dat de ontwikkeling kennelijk niet bij iedereen volgens het zelfde tempo verloopt.

Radford stelt verder dat het heel aannemelijk is dat ouders of verzorgers een grote invloed op de ontwikkeling van begaafde kinderen uitoefenen. Hij baseert zich hierbij op tal van auteurs (o.a. Chamrad en Robinson, 1986; Flohr, 1987; Shaughnessy en Neely, 1987). Een belangrijk principe is volgens hem 'maximum reasonable autonomy': het kind moet vrij zijn in zijn handelen, tenzij dit duidelijk schadelijke gevolgen heeft. Vrijheid in een context van steun en aanmoediging verdienen de voorkeur boven dwang en restricties. Hij citeert daarbij Sloboda (1988) die beschrijft hoe bij musici negatieve bekrachtiging duurzame inhibitie-effecten kan hebben op de ontwikkeling van muzikale competentie en daarmee op het prestatievermogen.

H.6 - Slotbeschouwing

Is het met een gerichte aanpak mogelijk normaal begaafde kinderen te stimuleren tot het behalen van grote successen op schaakgebied? We herhalen hier de vraag en maken de balans op van onze literatuuroriëntatie.

Elshout definieert prestaties als een functie van 1) potentieel, 2) verkregen mogelijkheden zich te bekwamen en 3) motivatie in heden en verleden. We concludeerden al in de inleiding dat dit betekent dat 'prestatievermogen' niet als iets absoluuts (je hebt het of je hebt het niet) opgevat mag worden.

Dat de factoren die bijdragen aan het kunnen leveren van goede prestaties althans voor een deel traceerbaar zijn, blijkt wel uit de biografieën van de Polgar-zusjes en Joshua Waitzkin. Ook het rapport van Van Rossum toont dit duidelijk aan, zij het dat het hier om bewegingssporters gaat. Laszlo Polgar heeft bovendien getoond dat het mogelijk is inzicht in dergelijke factoren te vertalen in een programmatische aanpak die zeer succesvol kan zijn. Bij Fred Waitzkin lijkt het meer te gaan om zelfkritisch ervaringsleren, waarbij succes hem niet ontzegd kan worden.

Het belang van de rol van ouders voor de ontwikkeling van kinderen wordt nogmaals onderstreept in een betoog van Blitz, die ouders daarbij wijst op het belang van intrinsieke motivatie en het stimuleren van zelfbewustzijn bij kinderen. Ook Radford beklemtoont dit en bij Von Ardenne vallen soortgelijke geluiden te beluisteren, waarbij hij een aantal beleidsmatige aanbevelingen doet.

Telkens blijkt weer dat daar waar door jeugdige (denk)sporters prestaties geleverd worden, er een volwassene in het spel is die de ontwikkeling steunt en richting geeft. Tegelijkertijd kan geconstateerd worden dat het de jeugdige sporter zelf is die de prestatie moet leveren. Dit veronderstelt noodzakelijkerwijs een zekere mate van zelfbewust handelen, beslissingen kunnen en durven nemen. Strijdig zijn deze zaken niet: het zijn elementen die elkaar in een dynamische ontwikkeling in evenwicht moeten houden.

Kinderen hebben een groot ontwikkelingspotentieel, van nature hebben ze ook een geweldige ontplooiingsdrang (Maria Montessori) en het is niet alleen een plicht (Sidney Poitier in "Guess who's coming to dinner") maar ook een voorrecht hen de mogelijkheden te bieden hier uiting aan te geven.

De startmotivatie van kinderen is nieuwsgierigheid. Wil deze motivatie echter over langere tijd behouden blijven, dan zal zij gevoed moeten worden door 'het plezier van het kunnen' (Brunia en van Wijgerden, 1988, p.7). We hoeven op deze plaats niet alles weer te herhalen, maar de diverse aangehaalde auteurs lijken voldoende duidelijk te hebben gemaakt, dat het mogelijk is resultaten te boeken alsook welke kwesties men daarbij in ogenschouw dient te nemen. Dat het in de besproken biografieën om kinderen gaat met een wellicht bovengemiddelde aanleg en omstandigheden die verschillen van Nederlandse kinderen doet hier niets aan af. Duidelijk is gemaakt hoe groot de invloed van sociale determinanten op het prestatievermogen is en dat geldt onverkort voor kinderen onder normale omstandigheden in Nederland. Afgestemd op concrete omstandigheden en specifieke individuele mogelijkheden en interesses (!) kan men een trainingsprogramma maken dat een waarborg vormt voor progressie in het prestatievermogen van kinderen.

Dat het van belang is het kind bij het maken van een dergelijk programma te betrekken, is niet alleen van betekenis waar het gaat om het kind te motiveren en te stimuleren tot groter zelfbewustzijn, maar ook om daar de begeleiding (doelen, methoden) bij te kunnen stellen waar dit nodig blijkt ("the one who chooses has the right to be wrong" - Gilbert O'Sullivan).

Hierbij dient nog benadrukt te worden dat het van belang is goed oog te hebben voor de trainingsprincipes (Munzert, 1989) en didaktische werkvormen die men hanteert. Die methoden en technieken verdienen aanbeveling waarbij kinderen optimaal intrinsiek gemotiveerd raken en waarbij ze in staat gesteld worden van en met elkaar te leren.

Al het bovenstaande in ogenschouw nemend lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat sociale determinanten een grote invloed uitoefenen op het prestatievermogen van kinderen en dat het met een gerichte aanpak mogelijk is dit prestatievermogen aanzienlijk te vergroten. Het welzijn van kinderen en het bevredigen van hun interesses zijn daarbij allerminst in het geding en het lijkt niet te gewaagd te suggereren dat het ontwikkelingspotentieel van kinderen aldus groter kan blijken te zijn dan veelal verondersteld wordt.

Geraadpleegde literatuur

- Ardenne, Manfred von (1990). "Facilitating the development of talents". In: European Journal for High Ability, Vol. 1, no. 1/2.
- Blitz, Peter S. (1989). De winnaar is gezien: psychologie van presteren en presenteren. Haarlem: De Vrieseborch.
- Brunia, R., Van Wijgerden, C. (1988). Handleiding Jeugdclubleider. Uitgave Koninklijke Nederlandse Schaakbond.
- Delft, K. van, Jonker, M., Limbach, R., Tjiam, Dh. (1992). Jeugdschaak en Psychologie. Uitgave in eigen beheer.
- Eeden, Ed van (1990). De Polgar-zusters; of: de creatie van drie schaakgenieën. Amsterdam: Nijgh en van Ditmar.
- Eiser, J.R.(1986). Social Psychology: attitudes, cognition and social behavior. Cambridge University Press.
- Elshout, Jan (1990). "Expertise and giftedness". In: European Journal for High Ability, Vol. 1, no. 1/2.
- Feldman, D.H. (1980). Beyond universals in cognitive development. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Forbes, Cathy (1992). The Polgar sisters: training or genius?. London: Batsford.
- Groot, A.D. de (1990). Didaktief.
- Gruber, H.E. (1986). Self-construction of the extraordinary. In: Conceptions of giftedness. (Sternberg, R.J., Davidson, J.E., ed.). Cambridge University Press.
- Koomen, W., Hoorens, V. (1991). Zelf-concept en cognitie. In: Cognitieve Sociale Psychologie. (de Vries, N.K., van der Pligt, J. red.). Meppel: Boom.
- Martens, R. (1990). Successful coaching. Champaign: Human Kinetics Publishers.
- Munzert, Reinhard (1989). Schachpsychologie. Hollfeld: Thomas Beyer Verlags GmbH.
- Radford, John (1990). Child prodigies and exceptional early achievers. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Rossum, J.H.A. van (1992). Talentontwikkeling: loopbaan en kenmerken van topsporters; een onderzoek bij de Nederlandse selecties van vier olympische takken van sport. Amsterdam: Vakgroep Psychologie, Faculteit der Bewegingswetenschappen, Vrije Universiteit.
- Tannenbaum, A.J. (1986). 'Giftedness: a psychosocial approach'. In: Conceptions of giftedness. (Sternberg, R.J., Davidson, J.E., ed.). Cambridge University Press.

Thierry, H., Koopman, A.M. (1984). 'Motivatie en satisfactie'.
In: Handboek arbeids- en organisatiepsychologie. Deventer: Van
Loghum Slaterus.

Waitzkin, Fred. (1988). Searching for Bobby Fisher. Harmonds-
worth: Penguin Books Ltd.

Yin, Robert K. (1984). Case study research: design and methods.
Beverly Hills: Sage Publications, Inc.